

Тіхоненко С. О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ГРОТЕСК ПАМФЛЕТУ ДЖОНАТАНА СВІФТА «БИТВА КНИГ»

У статті здійснено спробу дослідити функції та специфіку гротескних форм памфлету Дж. Свіфта «Битва книг». Мета роботи полягає в цілісному та всебічному аналізі гротеску на матеріалі памфлету, дослідженні гротескних форм твору, що виявляються на різних структурах тексту, та їхньої ролі у створенні повної та динамічної авторської художньої моделі світу й визначення місця людини в ній.

У своїй ранній сатирі «The Battle of the Books» («Битва книг») (1697) Дж. Свіфт втручається в суперечку «древніх» і «нових», що мала доти вже досить тривалу історію.

У тексті памфлету сатирик переводить площину духовної сфери у сферу матеріальну. Конфлікт між давньою літературою та сучасною автор подає крізь призму суперечки щодо верхівки гори Парнас – античного символу поетів і поезії. «Нові» просторово не дарма перебувають знизу – вони не можуть досягнути висот давніх авторів, проте прагнуть посісти їхнє місце. Алегоричний образ чорнил-зброї трансформує світовий літературний процес у нескінченну битву творів.

У своєму творі Дж. Свіфт, створюючи алегоричний гротескний світ книг та їхньої війни, розгортає перед читачем не тільки зіткнення двох світоглядних систем, не тільки іронічну картину зміни культурних формацій, діалогу епох, але й змальовує потворний портрет своєї епохи. Гротескний макет епіки, гротескні ситуації, химерні образи-алегорії, нескінченні метаморфози, карнавальні маски, художня просторова вертикаль, уїдливо-іронічний тон автора і відступ-притча про павука та бджолу виводять твір за межі конкретної теми про «древніх» і нових», своєї країни та епохи та роблять памфлет Дж. Свіфта одним із найбільш віртуозних сатиричних творів у світовій літературі.

Ключові слова: Дж. Свіфт, гротеск, гротескні форми, памфлет, художній хронотоп, художня модель світу.

Постановка проблеми. Важка, сповнена таємниць і містифікацій доля Дж. Свіфта, його літературна спадщина, що стала визначальною не тільки для творчості англійських сатириків, а й письменників усього світу, зумовили появу багатьох досліджень і теорій щодо як його життя, так і поетики його творів. Попри численні дослідження творчості залишилися лакуни стосовно вивчення гротескних форм у творчості письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники теорії гротеску (М. Бахтін [1], Ю. Манн [5], В. Кайзер [9], О. Шапошнікова [6], Т. Дормідонова [2]) стверджують, що у творах Дж. Свіфта втілені найбільш яскраві вияви гротеску в європейській літературі, проте глибокого та всебічного аналізу гротескних форм у текстах творів Дж. Свіфта на сьогодні немає. Варті уваги праці J. W. Scott (Дж. В. Скотта) “Swift and the grotesque: to vex rather than divert” («Свіфт і гротеск: мета – не розважати, а критикувати») [11] та С. Lawlor (К. Лоулора) “The Classical and the Grotesque in the work of Alexander Pope and Jonathan Swift” («Класика і гротеск у твор-

чості А. Поупа та Дж. Свіфта») [10], проте науковцями дослідження гротеску подане дещо односторонньо з позиції або критики як основної функції гротеску у творах Дж. Свіфта (Дж. В. Скотт), або культурних і психологічних умов, у яких творив письменник (К. Лоурол).

Постановка завдання. Метою статті є цілісний і всебічний аналіз гротеску на матеріалі памфлету Джонатана Свіфта «Битва книг» у розрізі єдиного системного підходу, дослідження гротескних форм твору, що виявляються на різних структурах тексту, та їхньої ролі у створенні повної й динамічної авторської художньої моделі світу й визначення місця людини в ній.

Виклад основного матеріалу. У своїй ранній сатирі “The Battle of the Books” («Битва книг») (1697) Дж. Свіфт виступає ще з позицій, що належать до XVII ст.: він втручається в суперечку «древніх» і «нових», що мала доти вже досить тривалу історію. Однак, хоча Дж. Свіфт, алегорично зображуючи бій між «древніми» і «новими» авторами, що розігрався в бібліотеці Сент-Джеймського палацу, схильний, вочевидь,

віддати свої симпатії «древнім», він обриває сатиру, не довівши до кінця опис цього «комічного» бою – фінал рукопису, як оголошує автор, загублений. «Битва книг» вийшла в 1704 р. – пізніше, ніж була написана, проте ще до появи у друкованому вигляді стала широко відомою в літературних колах [4, с. 357].

На початку твору, розкриваючи причини, що спричинили автора взятися за написання твору, план тексту різко змінюється від реального до алегоричного: *“At length, there appearing no End of the Quarrel, our Author tells us, that the BOOKS in St. James’s Library, looking upon themselves as Parties principally concerned, took up the Controversie, and came to a decisive Battel...”* [12]. Таке гротескне зміщення площини тексту робить акцент не на реальних проблемах давньої суперечки, а на тому, що цікавить автора в його часі та в його реаліях. Недарма в «Передмові автора» письменник розмірковує про сутність сатири та про її вплив на людський мозок. Авторська іронія спрямована на гнів та агресію, що може викликати сатира, і на те, як ці емоції негативно впливають на розум. Матеріально знижений образ пійла для свиней, що алегорично передає стан мозку після нападу агресії, натякає і на ставлення автора до людей: *“That will make it all bubble up into Impertinence, and he will find no new Supply: Wit, without knowledge, being a sort of Cream, which gathers in a Night to the Top, and by a skilful Hand, may be soon whipt into Froth; but once scumm’d away, what appears underneath will be fit for nothing, but to be thrown to the Hogs”* [12].

В основному тексті памфлету Дж. Свіфт використовує один зі своїх улюблених прийомів: переводить площину духовної сфери у сферу матеріальну. Наприклад, його міркування про причини війн розкриваються перед читачем у гротескному образі зграї собак, які не можуть поділити кістку. Конфлікт між давньою літературою та сучасною автор подає крізь призму суперечки щодо верхівки гори Парнас – античного символу поетів і поезії. «Нові» просторово недарма перебувають знизу – вони не можуть досягнути висот давніх авторів, проте прагнуть посісти їхнє місце. Письменник на рівні художнього хронотопу тексту висловлює власну позицію. Алегоричний образ чорнилзброї трансформує світовий літературний процес у нескінченну битву творів. Гротескність сентенцій автора полягає в тому, що в одному семантичному ряду подаються полярні думки: невмирущий, вічно живий дух книг зливається з образом смерті, кладовищем творів. Полемічні книги, за висловом автора, тобто ті, які жадають розпалити ворож-

нечу між поколіннями творів, найбільш небезпечні та найчастіше живий дух у них змінюється на мертве тіло. Така гротескно-алегорична картина зміни культурних формацій викликає низку алузій і ремінісценцій щодо історії людської цивілізації в її духовній сфері. Образ бібліотекаря – прихильника «нових» – виписаний автором із їдкою насмішкою. Тіло бібліотекаря може всмоктувати в себе книжковий пил, поглинати хробаків, створювати плутанину, хаос серед книг – усе це примушує сприймати образ бібліотекаря як гротескне тіло – книжковий всесвіт, де тлін і безсмертя так тісно переплітаються, що неможливо відділити одне від одного. Окрім того, опікун Королівської бібліотеки, названий автором із нищівною іронією «доблесною людиною», виступає в тексті як символ такої риси, що притаманна багатьом людям: посісти місце, якого не заслуговуєш. Сатирик визначає цю рису, притаманну виключно «новим», таким чином звертаючи увагу читачів-сучасників на реалії свого часу та на рівень культури, яка, на думку автора, не може піднятися до висот античної.

Природа дебатів, що мали місце напередодні війни між книгами, має парадоксальний характер – «нові» переконують «древніх», що вони більш давні. Така гротескна форма, що виявляється на образному, смисловому та сюжетному рівнях, по-перше, доводить безглуздість суперечки; по-друге, створює цілісну (хоча зіткану з протиріч) картину світової літератури, а врешті-решт і світу. Суперечка «древніх» і «нових» для Дж. Свіфта, мислителя Просвітництва, не має великого значення. Свої естетичні критерії він формулює в алегоричній притчі, введений у «Битву книг», де йдеться про суперечку бджоли і павука. Як не майстерно плете павук у темному кутку своє павутиння, витягаючи із самого себе нитки, бджола сміливо прориває його тенета. Їй потрібний простір, вона повинна облетіти всі квіти, аби звідусіль зібрати для людей віск і мед, тобто світло й насолоду. Уже тут письменник формулює таку концепцію мистецтва, яка ворожа духу догматизму і просякнута ідеями Просвітництва [3]. Дослідник Ч. Н. Hinnant (Ч. Гіннант) у своїй роботі *“The ‘Fable of the Spider and the Bee’ and Swift’s Poetics of Inspiration”* («Байка “Про павука та бджолу” та поетика Натхнення Дж. Свіфта») стверджує, що сатирик керується критеріями Ф. Бекона, який пропонує розподіляти дослідників природи на «людей експерименту» та «людей догм». Для ілюстрації своєї теорії вчений бере образи мурахи, павука та бджоли. Якщо мураха тільки збирає матеріал, павук тільки виго-

товляє павутиння із себе, і тільки бджола збирає нектар у саду й творить щось нове, продукт такої діяльності залежить від акту творення. Така алегорія доводить позицію Дж. Свіфта щодо природи творчості: *“Rather it is the total metamorphosis that Swift’s bee describes as the result of his desire to ‘enrich’ himself with what he collects from flowers and blossoms ‘without the least Injury to their Beauty, their Smell, or their Taste’”* [7, с. 130].

Історія про бджолу та павука своїми художніми ознаками: моральною настановою, алегоричними образами комах, – жанрово наближена до байки, а тому не дивно, що в тексті з’являється образ Езопа. Недарма саме Езоп розкриває алегоричний сенс сутички павука та мухи, і саме Езоп зміг піддати себе численним метаморфозам (як натяк на трансформацію та популярність жанру байки в європейській літературі) і під виглядом віслюка зміг потрапити у стан ворога. Віслюк – популярний образ не тільки світової байки, а й у творчості самого Дж. Свіфта – сатирик проводить цей алегоричний образ смисловими рівнями «Казки бочки» у розділах, що присвячені літературі. Алегорично віслюк уособлює нових, такі оціночні штрихи до портрету сучасної культури створюють сатирично-сміхову стихію твору та розкривають почуття самого автора. Слід зауважити, що на рівні авторської позиції виявляються гротескні риси тексту – з одного боку, Дж. Свіфт не віддає перевагу жодній партії книг, його не цікавить фінал битви, з іншого – увесь сарказм спрямовано виключно на «нових». Така «поведінка» автора в тексті розкриває і постать письменника як людини, що переймається своїм часом, прагне змінити суспільство та його громадян. Книги, що формують духовне обличчя людства, і стали об’єктом авторської уваги та алегорично-гротескної історії протистояння. Така сама думка і в дослідника творчості Дж. Свіфта D. Kabilan (Д. Кабілан). У своїй статті *“A Study of Satirical Elements in Jonathan Swift’s The Battle of the Book”* («Вивчення сатиричних елементів у “Битві книг” Дж. Свіфта») вчений вважає, попри професійну неупередженість автор збалансовує сили таким чином, що один «древній» може розправитися з багатьма «новими»: *“...he single combat is unevenly balanced and in spite of the author’s profession of impartiality his sympathy for the cause of the moderns cannot be missed. The names mentioned on the side of moderns are minor figures and no match for the ancients which symbolizes his power as an epic poet and without much effort slays no less than five moderns one after another”* [8, с. 365].

Художній хронотоп твору являє собою чітку вертикаль: «просторовий» низ, в якому розташувались «нові», там само, до речі, і міститься павук із притчі – бджола летить угору, Юпітер – представник «древніх» – мешкає на Чумацькому Шляху. Житло захисниці «нових» – богині Критики – просторово нижче, хоча локалізований цей персонаж на засніженій вершині гори, проте автор обмежує простір богині печерою. Отже, світ богині вузький, задушливий і безперспективний. Гротескний образ Критики ввібрав у себе найпотворніші для Дж. Свіфта риси сучасної сатири критичної літератури. Оточення богині: батько Невігластво, мати Гординя, сестра Думка із зав’язаними очима, діти Хвастощі, Безсоромність, Глупота, Марносластво, Самовпевненість, Педантизм – прямо розкривають ставлення автора до того, що відбувається в літературі його часу. Потворна зовнішність персонажа, химерне поєднання беззубої кішки та віслюка тільки підсилюють враження від богині (явища) Критики як від чогось гидкого, брудного та протиприродного. Персоніфікація культурного явища – літературної критики – в образі химерної потвори створює атмосферу морального бруду серед «нових» та екстраполює на весь сучасний автору світ. Бінарною опозицією Критики в тексті виступає захисниця древніх – богиня Слава, що закликає богів Олімпу допомогти древнім авторам. Читач розуміє, що алегорична суперечка між «новими» та «древніми» – не просто відповідь Дж. Свіфта на захист В. Темпля, автор розкриває світоглядну прірву, полярність поглядів у діалозі культур. На думку Ч. Гіннанта, суперечка між «новими» та «древніми» – не просто сварка між старими авторами і новими; це швидше протистояння між двома групами, які поширювали дві різні концепції знань і літератури. Це був спір між двома діаметрально протилежними категоріями вчених. Якщо давні прагнули моральності, певної правильності у всьому, то сучасні під впливом наукового прогресу свого часу відстоювали думку, що їхнє Знання вище, адже вони спиралися на весь досвід попередніх поколінь [7, с. 134].

Рід військ і зброя супротивників залежать від духовної спадщини як «нових», так і «древніх». Сили «нових» – це купка погано озброєних найманців. Д. Кабілан вважає, що так автор глузує із сучасних книг без твердих обкладинок. Узагалі, «Битва книг» – це гротескна модель героїчного епосу, оскільки сатирик спирається на епічні канони Гомера, Вергілія та інших епічних авторів для опису дрібної літературної сварки [8, с. 366].

Таке гротескне поєднання розуму, гумору, бурлеску й сатиричної новації і творить смислове поле памфлету.

Автор подає битву через поєдинки між представниками обох партій. Знаковим став двобій між Вергілієм і Драйденом [8, с. 366]. Золоті обладунки Вергілія різко протиставляються іржавим Драйдена. Така прозора алегорія прямо вказує на значення для людства творчості обох митців. Гротескний образ Драйдена в шоломі, який непомірно великий для його голови, іронічно натякає на авторську думку щодо перебільшення літературних заслуг письменника.

Свого сучасника Бентлі Дж. Свіфт змальовує як найбільш гидкого з «нових» в обладунках, зроблених із різних шматків, із горщиком нечистот у руці. Його крива постать – гротескне відображення його діяльності, на думку сатирика. Цей потворний «новий» викликає сміх навіть серед своїх. І тільки Воттон – головний опонент В. Темпля – став йому другом і напарником. Похід свій вони розпочали по трупах убитих друзів, така досить прозора алегорія додає образам риси нищих і підлих істот. Порівняння з боягузливими собаками, «Mungrel-Curs», що плазують, боячись своєї тіні, по-перше, просторово окреслює місце персонажів у вертикальній структурі тексту; по-друге, такі метаморфози з персонажами додають рис карнавалізації розповіді, де кожний герой постійно «змінює маски», відповідно, відкриваючи своє справжнє обличчя. Герої вирішили напасти на Езопа та Фаларида, коли ті спали, що вкотре підкреслює «благородство» «нових», проте через свою боягузливість не змогли заподіяти «древнім» жодної шкоди. Сни Езопа та Фаларида відповідають їхній смисловій наповненості як античних творів. Така суміш реальних рис відомих авторів і книг із викривленими гротескними образами є смисловою домінантою тексту. Символічний образ бруду, на який перетворюється чисте

джерело, об'єднує художню вертикаль тексту в єдине ціле – «низ» і «верх», «чистота» та «бруд», «талант» і «бездарність» зливаються. Цей гротескний прийом допомагає зрозуміти авторське чітке послання – джерело знань може бути чистим і глибоким, проте все залежить від вуст, які п'ють воду з цього джерела.

Підступний план «нових» не реалізувався, «древні» гідно відбили атаку. Сценою гибелі Бентлі та Воттона та посмертним химерним тілом, в яке перетворилися друзі після влучного удару, і завершується памфлет. Автор іронічно прощається із загиблими, не приховуючи своєї радості з приводу такої «літературної» смерті.

Висновки і пропозиції. Отже, у своєму творі Дж. Свіфт, створюючи алегоричний гротескний світ книг та їхньої війни, не тільки розгортає перед читачем зіткнення двох світоглядних систем і змальовує іронічну картину зміни культурних формацій, діалогу епох, але й змальовує потворний портрет своєї епохи. Гротескний макет епіки, виведений автором, гротескні ситуації, химерні образи-алегорії, нескінченні метаморфози, що відбуваються з персонажами, карнавальні маски, які нерозривно пов'язані з героями, художня просторова вертикаль, яка унеможлиблює роботу реального часу, в'їдливо-іронічний тон автора, відступ-притча про павука та бджолу – усе це виводить твір за межі конкретної теми про «древніх» і нових», своєї країни та епохи та робить памфлет Дж. Свіфта одним із найбільш віртуозних сатиричних творів у світовій літературі.

Висвітленими питаннями не висчерпується аналітичне та всебічне дослідження гротескних форм прози Дж. Свіфта. Цікавим і необхідним може стати в перспективі глибокий аналіз памфлетів Дж. Свіфта у зв'язку з романом «Мандрі Гуллівера», дослідження впливу гротескних форм, що функціонують у памфлетах, на гротескність роману.

Список літератури:

1. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва : Художественная литература, 1965. 545 с.
2. Дормидонова Т. Гротеск как тип художественной образности (от Ренессанса к эпохе авангарда) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.08 – «Теория литературы. Текстология». Тверь, 2008. 22 с.
3. Елистратова А. Свифт и другие сатирики. URL: <http://www.philology.ru/literature3/elistratova-88.htm> (дата звернення: 10.04.2020).
4. История английской литературы. Т. 1. Вып. 2. / под ред. М. Алексеева, И. Анисимова, А. Дживелегова, А. Елистратовой. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1945. 657 с.
5. Манн Ю. О гротеске в литературе. Москва : Советский писатель, 1966. 184 с.
6. Шапошникова О. Гротеск и его разновидности : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.08 – «Теория литературы. Текстология». Москва, 1978. 20 с.

7. Hinnat. Ch. H. "The Fable of the Spider and the Bee" And Swift's Poetics of Inspiration. *Colby Library Quarterly*. 1984. Vol. 20. No. 3. P. 129–136.
8. Kabilan D. A Study of Satirical Elements in Jonathan Swift's *The Battle of the Books*. *International Journal of English Literature and Social Sciences (IJELS)*. 2018. Vol. 3. Is. 3. P. 365–367.
9. Kayser W. *Das Grotteske. Seine Geschaltung in Malerei und Dichtung*. Oldenburg, 1957. 228 s.
10. Lawlor C. *The Classical and the Grotesque in the work of Alexander Pope and Jonathan Swift*: Submitted for the degree of PhD in English Literature at the University of Warwick. Department of English and Comparative Literary Studies, 1993. 246 p.
11. Scott J. W. *Swift and the grotesque: to vex rather than divert*: ProQuest Dissertations Publishing 0593: British and Irish literature. University of Arkansas, 1985. 226 p.
12. Swift. J. *The Battle of the Books*. URL: <https://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/battle.html> (дата звернення: 13.04.2020).

**Tykhonenko S. O. THE GROTESQUE IN THE PAMPHLET BY JONATAN SWIFT
THE BATTLE OF THE BOOKS**

*The attempts to research the functions and the hallmarks of the grotesque forms are made in the pamphlet by Jonathan Swift *The Battle of the Books*. The purpose of this article is to provide the full and comprehensive analysis of the grotesque, based on the material of the pamphlet, research the grotesque forms of the work that are encountered at the different structures of the text and their role in building a complete and dynamic original model of the world alongside the identifying the place of a person in it.*

*In his early satire *The Battle of the Books* (1697), Jonathan Swift intrudes into the conflict between the "ancienst" and the "news" that had been lasting for quite a while by that time.*

In the text of the pamphlet, the satirist transfers spiritual issues into financial ones. The conflict between the ancient and modern literature is presented by the author through the prism of the clashes related to the Mount Parnassus – an antique symbol of poets and poesy. In space the "news" are situated underneath as they can't reach the height, achieved by the ancient authors, so they seek to occupy their place. The allegoric image of the ink-weapon transforms the world literature process into the endless battlefield for literature works.

In his pamphlet, by building the allegoric grotesque world of the books and their war, Jn. Swift unfolds in front of the reader not only the collision of the two world views, not only the ironic picture of the changes in the cultural formations and dialogue between the epochs, but also he illustrates a notorious image of his epoch. The grotesque epics prototype, grotesque situations, chimeric images-allegories, endless metamorphoses, carnival masks, literary space vertical, biting ironic tone of the author and, the interjection-paroemia about a spider and a bee push the pamphlet out of the borders of the concrete subject of the "ancients" and the "news", his country and epoch and make the pamphlet of Jonathan Swift one of the most elaborate and compelling satiric works in the world literature.

Key words: *Jn. Swift, grotesque, grotesque forms, pamphlet, literary chronotope, literary model of the world.*